

Kamarási Ildikó

„SZERETTEINK” –

EGY ÁTMENETI IDŐSOTTHON HÉTKÖZNAJAI

Bevezetés

Minden kékszemű ember boldog családban él. Ez a mondat ép olyan „ostobaság”, mintha azt állítanánk, hogy az összes öregember segítségre szorul. De ha a két állítás előfordulási valószínűségét görccső alá vesszük, láthatjuk, hogy a második mégsem olyan abszurd mint az azt megelőző mondat. Az idős emberek – persze ez relatív, hogy kit és mikortól nevezünk idősnek – legnagyobb része valóban segítségre szorul, az élet legegyszerűbbnek tűnő területein is.

Bár a dolgozat témája lehetne egy „kékszemű közösség” ám, én mégis egy csoport „idős” emberrel kívánok a dolgozatban foglalkozni.

A terepmegfigyelést egy Dél-Pesten lévő öregnek fenntartott átmeneti szociális otthonban végeztem.¹

A tanulmányban először az öregkor jellegzeteségeire és az idős ember társadalomban betöltött szerepére térek ki, majd az intézet sajátos (átmeneti) jellegét igyekszem ábrázolni. A megfigyelt közösségnek, mint egy önálló kulturális jelenség a működésének illetve kulturális egységként történő bemutatására vállalkozom. A vizsgálat tárgya az is, hogy az intézet, mint képzelte vagy – bár mesterségesen létrehozott, de – működő közösség-e? A fő kérdés – ami a dolgozat végén is nyitott marad, bár reményeim szerint segíthet közelíteni a válaszok meg találásához –, hogy az otthon lakói, akik az életük nagyobb részét saját környezetükben éltek más-más attitűdök, szokások, körülmények stb. között, miként „alkalmazkodnak” az adott élethelyzetben, egy merőben más miliőbe kerülve.

Röviden: az új közösségbe kerülő idős emberek beilleszkedési nehézségeit próbálom bemutatni, a vizsgált idősotthon tükrében.

A kulturális antropológiai kutatáshoz kérdőíves módszert alkalmaztam az intézet dolgozóival. Az otthon lakóival és az intézmény vezetőjével „mélyinterjúkat” készítettem.

A munkának nem – lehet és nem is – célja, hogy a közösség struktúrájának minden aspektusát bemutassa, de a lehetőség szerinti legtágabban vett

„kultúra fogalomkör” körbejárását kívánja, bővebben kitérve annak fentebb említett elemeire. Arra törekedtem, hogy a dolgozat részfejezetei koherensen kapcsolódjanak egymáshoz, és a végén az olvasó reális és hiteles képet kapjon a vizsgált közösség „egészéről”.

Mivel „az öregség számtalan arcot ölt” (Beauvoir, 1972: 17) nagy hibát követ el az, aki általánosságok mögé menekül. Ennek tudatában mégis attól tartok, hogy olykor – szándékom ellenére – elkövettem ezt a hibát.

A „terepmunka őserdejében” (Geertz, 2001: 201) „amikor sűrű leírásra adjuk a fejünket, nyilvánvaló és felszíni dolgoktól eltekintve, az általános zavarodottság állapotában vagyunk – Mi az ördög folyik itt? –, s megpróbálunk szilárd talajt keresni a lábunk alatt” (Geertz, 2001: 221). Hasonlóképpen éreztem magam, hiszen az én lábam alól bizony több ízben is „kicsúszott” az a bizonyos talaj.

Az öregkor szégyellni való állapot?

*„Jaj, mikor közel az Aggkor
s csoszog az ablakunk alatt,
mért nem lehet bezárni akkor
ajtónk, sietve - hallgatag
s kiáltani, hogy: „nem szabad?”²*

Szándékom szerint ez a rövid „általános áttekintés” – mely a társadalom és az idős ember viszonyát taglalja – mindenképpen segít megértenünk a megfigyelt közösség specifikus jegyeit és kognitív értelmét. A most következő fejezet feleslegesnek tűnhet, ennek ellenére szükségesnek tartom, hiszen a téma a társadalmunk egyik legneuralgikusabb pontját elemzi.

Talán azért, mert az öregségséget „problémának” tekintjük, és nem szeretjük, ha ezzel szembesítenek bennünket. Ami a legrosszabb, hogy ezt az idősök is – ha nem is tudják – érzik.

„Hogy jut egy ilyen fiatalembernek ez az eszébe. Nincs jobb dolgod, minthogy öregemberek között légy?” kérdezte valamelyik látogatásom alkalmával Mancini néni, az intézet egyik lakója.

¹ Az intézet vezetőjével kötött megegyezés szerint, sem az intézmény, sem az ott dolgozók nevét nem közlöm.

² Aggkor, névtelen japán költő. Kosztolányi Dezső fordítása.

A ma embere számára az öregség – így a szociális otthon is – ugyanolyan tabunak számít, mint a halál. Olyan „dolog”, amire se gondolni, se beszélni „nem szokás”.³

„Az öregség idealizálása ma már nem létezik – ha ugyan létezett valaha. A pipázgató, jóságosan mosolygó nagypapa és a hol kötögető, hol bibliát olvasó nagymama, az őket körülvevő hálás gyermekek s a rájuk áhítatos tisztelettel feltekinő unokák idilli képe helyett sokak számára most így fest a valóság: szenvedés, betegség, kiábrándultság; keserűség, magány, fölöslegesség érzés” (Riemann, 1987: 50). Egy másik vélemény szerint: „Az öregek nyomorúságra, magányra, tehetetlenségre, kétségbeesésre vannak ítélve” (Beauvoir, 1972: 7). „A társadalom számára az öregség valami szégyellni való titok, amelyről nem illik beszélni.” (Beauvoir, 1972: 6-7). „Az öregkor értelmét és értékét az határozza meg, hogy az emberek milyen értelmet tulajdonítanak a létüknek, milyen az értékrendszerük egésze. Megfordítva: hogy egy társadalom hogyan viselkedik az öregekkel, félreérthetetlen módon feltárja elveinek és célkitűzéseinek gyakran gondosan leplezett valódi arculatát.” (Beauvoir, 1972: 134) Ilyen, és ennél keményebb kritikai hangvételű bírálatokat olvashatunk az idézett művekben. Mindkét szerző a társadalmi rögződéseket „okolja” a fennálló helyzet miatt, – és annak tarthatatlanságát igyekszik alátámasztani – a megoldást azonban mindketten másban látják.

Ahhoz azonban, hogy megértsük az idősök szerepét ma, először a múltbeli helyzetüket kell ismerünk. Tisztába kell lennünk azzal a ténnyel, hogy párszáz évvel ezelőtt kifejezetten ritkaság számba ment, ha valaki magas kort ért el. „Az ókor óta folyamatosan növekszik a remélhető életkor. A rómaiak idején 18, a XVII. században 25 esztendő volt.” (Beauvoir, 1972: 353) A középkor végéig, a világot fiatalok irányították, pápának is legtöbbször fiatal

embert választottak.⁵ A javuló egészségügyi viszonyoknak köszönhetően, a XVIII. században nőtt a születéskor várható életkor. Az elmúlt száz év sikeres orvostudományi, közegészségügyi, gazdasági, szociális stb. fejlődése révén, az emberek élettartama folyamatosan emelkedik.⁶ Továbbgondolásra érdemes, hogy a „minden korcsoportban növekvő várható élettartam olyan jelenség, amelyre az emberiség eddigi történelmében még soha nem volt példa.[...] Így várhatóan egyre több lesz a négygenerációs család.” (Hayflick, 1995: 396) Hárommillió évig tartott, míg a föld lakóinak száma 1800-ban elérte az egymilliárdot. A második milliárdot 130 év múlva (1930) érte el. 1960-ban hárommilliárd, 1975-ben négy milliárd, 1987-ben, pedig ötmilliárd ember élt a Földön. Óvatos becslések szerint 2050-re a Föld jelenlegi népessége megduplázódik.⁷

„Térhet jelentenek az eltartott öregek a dolgozó lakosságnak: mintha az utóbbi kategória tagjai nem is a jövő eltartottjai lennének, és mintha nem is a saját jövőjükön gondoskodnának, amikor intézményesen megszervezik az öregek eltartását.” (Beauvoir, 1972: 8) „Nem vagyunk hajlandók magunkra ismerni eljövendő aggastyán voltunkban [...] A felnőtt úgy viselkedik, mintha sohasem kellene megöregednie.”⁸ Oly távoli ez a jövő, hogy valószínűtlennek érezzük.” (Beauvoir, 1972: 10-11)

A társadalmunk⁹ berendezkedése a fiatalra és szépre fogékony. Elég, ha csak a reklámokra gondolunk. A reklámok a társadalom aktuális „vágyott képét” igyekeznek bemutatni – hogyan szeretnék magunkat látni. Ennek tudatában, a hirdetések számunkra azt sugallják, hogy legyünk gyönyörűek,

⁵ A régmúlt századok közgondolkodását híven tükrözik a szépirodalmi művekben szereplő kigúnyolt, megvetett, nemritkán komikusan ábrázolt öregek. Az idősök remek alanyai voltak a vígjátékíróknak is. Lásd: Beauvoir, 1972: 136-449

⁶ A „népességrobbanás” olyan probléma, ami fölött nem lehet személt hunyni. Németországban 1915-ben a várható élettartam 45 év volt – ma 75. Ezeknek az embereknek egyre gyakrabban élnek a szülei is.

⁷ Hayflick, 1995: 411-412. Ahol a születések száma magas, ott az idősök légszámaránya alacsony és fordítva. A társadalmi, politikai, gazdasági és vallási tényezők együttes hatása következtében a születések arányszáma a gazdaságilag legkevésbé fejlett országokban a legmagasabb. Tehát: minél fejlettebb egy ország, annál nagyobb az öregek aránya, minél fejletlenebb egy ország, annál nagyobb benne a fiatalok aránya. (Uo.: 87.)

⁸ Lásd: jelen dolgozat melléklete.

⁹ Természetesen a legtöbb „fejlett” társadalomban hasonló jelenségekkel találkozhatunk.

³ Az öregséget körülvevő tabuk végigkísérik az emberiség történelmét. A hajlott kornal foglalkozni egyszerűen illetlenség volt, századokon keresztül. Vö.: Bodrogi, 1997: 381-389; Freud, 1990: 52-72; Frazer, 1998: 136-155, 440-450.

⁴ Simone de Beauvoir, az öregségről szóló majd kilencszáz oldalas monográfiájában, a „történelemmel rendelkező” illetve „nem rendelkező” társadalmaknak, az öregséghez és az öregemberekhez fűződő viszonyait részletesen taglalja földrajzi és kronológikus sorrendben, egészen napjainkig. Lásd: Beauvoir, 1972: 58-449

egészségesek és maradjunk fiatalok. Mivel az idős korosztály nem képez jelentős fogyasztói réteget, ezért a reklámpiac sem koncentrálna erre a generációra. (Idős arcokat esetleg „inkontinencia reklámokban” láthatunk, vagy olyan komikus élethelyzetekben, amelyek eladhatóbbá teszik a terméket.) „A humanitárius érzelmek nem jutnak szerephez.” (Beauvoir, 1972: 13) Mindent megteszünk, hogy a fiatalság látszatát fenntartsuk. Nem akarunk szembenézni a saját öregségünkkel, vagy öregedésünkkel, mert az olyan mintha a saját vereségünket ismernénk be.¹⁰ Idevágnak Edmund Leach (1968) figyelmeztető, iróniától sem mentes szavai: „Egy gyorsan változó világban, ahol a gépek élettartama rendkívül rövid, az embereknek sem szabad túl sokáig szolgálniuk. Mindent ki kell selejtezni, ami idősebb 55 évesnél” (Beauvoir, 1972:13).

„Két egymástól eltérő értelme van az „öregség” szónak. Egyrészt a körülmények szerint több-kevesebb értékkel bíró társadalmi kategória. Másrészt az egyén saját, külön sorsa” (Beauvoir, 1972:136). A fenti gondolatokkal összevág Claude Lévi-Strauss beszámolója, miszerint a nambikuara indiánoknak csak egy szavuk van a „fiatal és szép” illetve az „öreg és csúnya” kifejezésére.¹¹

A magyar nyelv az idős, öreg, vén, aggastyán, stb. szavai között árnyalatnyi a jelentésbeli különbség.¹² A használatuk, a közlő egyéni érzékenységtől függ.¹³

¹⁰ Vö.: Riemann, 1987: 20-26.

¹¹ Beauvoir, 1972: 11-12; vö.: Lévi-Strauss, 2001/III: nambikuara címszavai.

¹² Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára, 1996: 34 *öreg* szavunk vitatott eredetű a) *ótörök* eredet vö.: *ujgur: erig yavyan: kellemetlen* b) *ösi finnugor kori örökség*, c) *ösi örökség az uráli korból*; A Magyar Nyelv Értelmező Szótára, 1980: 491-494 az *öreg* szónak melléknévként 12, főnévként 7 jelentését ismerteti; Magyar Szinonima Kéziszótár, 1996: 305-306 (128. jelzés) az *idős, öreg, vén* szavainkat egy cikkely alatt találhatjuk meg; vö.: *koravén, megette már a kenyere javát* stb. kifejezések negatív „hangzását” a magyar nyelvben.

¹³ Ennek a kérdésnek, egy adott közösségen belüli megosztottságát láthattam a megfigyelt otthonban is: az intézet vezetője, az első megbeszélésünk alkalmával, a bentlakókat „öregeknek” nevezte, míg az említett (név nélküli) dolgozók által kitöltött kérdőívben, az egyik alkalmazott, a feltett kérdések mindegyikét átírta, amelyekben az „öreg” szó szerepelt. A magyarázata az volt, hogy emberekre nem használható az „öreg”, csak az „idős” kifejezés.

„Mi már nem tervezünk...”¹⁴

Mint az előzőekben említettem, ez a téma a társadalmunk egyik legérzékenyebb pontját érinti, így nehéz elvonatkoztatnom a szubjektumoktól és empirikus „eszközökkel” – az elfogultság látszatát is elkerülve – pusztán objektíven ábrázolni, majd interpretálni egy olyan kulturális jelenséget, melynek idős emberek a főszereplői.

Az idősök elhelyezése – miután munkaképtelené váltak és így nem hajtottak „gazdasági” hasznot a társadalomnak (népcsoportnak, törzsnek, családnak stb.) – kultúránként változott és változik ma is. Az idős embernek több esélye volt a megmaradásra a letelepült társadalmakban, mint a nomád közösségekben. A „helyhez kötött népeknél”, csak az eltartásról kellett gondoskodni, míg a vándorló közösségeknek, az idősök szállításáról is.¹⁵ Angliában, az örökség elnyerése után a föld és annak az irányítása a fiúé lett. Az anyós helyét, pedig a menyecske foglalta el. Az öreg pár beköltözött a neki fenntartott szobába; Írországnak, ezt „nyugati szobának” nevezték. A középkorban, azokat az aggastyánokat, akiknek nem volt családjuk, vagy akiket a család nem tudott eltartani, a kolostor támogatta. Bár ezeknek a menhelyeknek a száma elenyésző volt. Az előbb említett két példa, az első kezdeményezések lehetnek a korabeli „idős otthonok” kialakulásához.

Sokat elárulhat egy adott társadalom fejlettségi fokáról az, hogy miként bánik az öregeivel. A legtöbb fejlett ország gyakorlata ebben a kérdésben, azonban hasonló. A XX. századtól kezdve, az idősöket egyre inkább szociális intézetekbe helyezik. Az Egyesült Államokban vannak olyan nagyvárosok, ahol az ilyen jellegű idős házak kerületeket foglalnak el („Napvárosok”). Európában lakóházakat, sőt lakótelepeket építettek az idősök számára. A Skandináv országok tették a legnagyobb erőfeszítéseket. Koppenhágában van egy „Öregek városa”, melyet 1919-ben építettek.¹⁶ Magyarországon, kórházak, majd szegényházak működtek, míg 1954-ben megépült az első szociális jellegű, állami finanszírozású

¹⁴ *Fejezet címeül választott kijelentést az otthonban lakó egyik idős néni tette arra a kérdésre válaszolva, hogy „mi szerepel a közeljövő tervei között.”*

¹⁵ *Sokhelyütt megölték a már hasznot nem hajtó öregeket, míg van ahol önszántából hagyja el közösségét az idős ember. Lásd még: Beauvoir, 1972: 58-345.*

¹⁶ *Lásd még: Beauvoir, 1972: 386-400. Vö.: A tehetősebb – főleg európai – idősök több évtizede hagyják el az otthonukat, és költöznek - többek között - a spanyol tengerpartra. A Costa Brava-n egész iparágak alakultak ki, hogy kiszolgálják a szinte csak idősökből álló lakosságot.*

idős otthon. Ma – csak a fővárosban – több mint két tucat szociális otthon működik, és a jövőben a számuk emelkedni fog, az idős emberek számának növekedésével arányosan.

„Napjainkban erősen vitatott kérdés, vajon jó-e az idős embereknek, ha kizárólag egymás között élnek” (Beauvoir, 1972:136). Ebből következik az a kérdés, hogy vajon a fiataloknak jó-e, ha idősek nélkül élnek?

Az általam vizsgált átmeneti idős otthon hét éve működik a főváros egyik déli kerületében. Budapesten összesen tizennégy átmeneti jellegű intézmény létezik. Funkcionálisan a helyi önkormányzatok alá tartoznak, bár önálló költségvetésük van. Az olyan idős emberek, akik koruknál, vagy egészségügyi állapotuknál fogva, esetleg az életükben beállt kedvezőtlen változások miatt képtelenek önmagukról gondoskodni és az ellátásuk nem oldható meg családi, vagy baráti segítségével, (ha az idős embernek egyáltalán vannak hozzátartozói) akkor sokszor a legkézenfekvőbb megoldásnak tűnhet egy idősek otthonába való „elhelyezés” – amitől rendszerint az érintett vonakodik leginkább. (Az ilyen típusú otthonokban a hangsúly az „átmeneti” szón van.) Az egyedül élő, sokszor magatehetetlen öregek, gyakran a kórházak krónikus belgyógyászati osztályairól, (közismertebb nevükön: elfekvők) vagy neurológiai, illetve pszichiátriai részlegükről kerülnek ilyen otthonokba. Ők a „szerencsésebbek”, hiszen a legtöbb kortársuk (sorstársuk) nem jut olyan ellátáshoz, amelyet ezek a létesítmények biztosítani tudnak.

A megfigyelt intézetben harminckettő férőhely van; az ottlétem két hete alatt huszonkilenc lakó volt, akik közül huszonegyen várnak végleges szociális otthoni elhelyezésre. (Itt a hangsúly a „végrelegesen” van.) Tehát 72%-uk addig marad ebben az intézményben, amíg a megpályázott szociális otthonban meg nem üresedik egy hely. (A szociális otthonok dolgozói felkeresik a „rászorulókat” majd az idősek kiválasztják a számukra megfelelőt, és a beköltözésig az átmeneti otthonban maradnak, aminek az időtartama előre kiszámíthatatlan.) A várakozó idősek sora pedig az egész országban igen hosszú. A többi nyolc bentlakó közül van olyan, aki csak télire költözik be, esetleg a családja elutazott, vagy lakásfelújítás miatt választotta ezt az ideiglenes megoldást. Lakik azonban olyan idős is az otthonban, akit egyszerűen csak „ottelejtettek”. Többször előfordult, hogy miközben az idős ember bent volt az intézetben, a lakását, házát eladták. Az ilyen és ehhez hasonló esetekben, az intézmény dolgozói

nem tehetnek semmit – tájékoztatott a vezető. Ő kiemelten fontosnak tartja az „idősvédelem” jogi keretekben történő megszületését; azzal érvel, hogy a fentebb említett események megelőzhetőek lennének, ha az ifjúságvédelem mintájára létrehoznák az idősek védelmét is.

A bentlakás feltétele, hogy az idős ne legyen „magatehetetlen” állapotban az átmeneti otthonba kerülésekor. Ezt megfelelő orvosi igazolásokkal „bizonyítani” is kell. Így az inkontinens idősek nem költözhetnek be. Ennek kiküszöbölésére – ugyancsak az intézet vezető elképzelése – a szociális jellegű otthon mellé építeni kívánnak egy ápolási / gondozási központot, ahol olyan idősek is élhetnének, akiknek jelenleg nem áll módjukban beköltözni. Az otthon szociális jellegéből adódóan, a nővérek nem adhatnak be injekciót, kivéve inzulint. Az intézet orvosa azonban minden héten kétszer vizitel. Ezek az orvosi látogatások növelik a lakók biztonságérzetét és az egészségi helyzetükön kívül elmondhatják az esetleges problémáikat is. A házban összesen 20-an dolgoznak.¹⁷ A beteg, illetve szociális ápolókon kívül gazdasági és kisegítő személyzet is alkalmazásban áll. Az idősekkel foglalkozó, rájuk felügyelő tíz nővér közül ketten férfiak, akiknek a „tekintélye” – az intézetvezető elmondása alapján – nagyobb az öregek között, mint a női kollégáiké. A házirendben foglaltak szerint, a nővérek feladata a hajmosás és vágás, a körömápolás, a fürdetés, és a borotválás – természetesen csak azoknál a lakóknál, akik ebben segítségre szorulnak. Egy ízben én is tanúja voltam annak a „játéknak”, ami a lakók és a nővérek között zajlott: az idősek kicsit kérték magukat a hajvágás ürügyén, majd büszkén „mutogatták” az új frizurájukat a látogatóknak. Azok az idősek, akik nem tudnak önállóan fürdeni, maguk választják meg, hogy melyik gondozó segítségét kérik. Ez a választási szabadság azért is fontos, mert az idős korrallal együtt jár egyfajta szemérem és gátlásosság. Mivel az idősek legtöbbször tisztában vannak saját helyzetük kiszolgáltatottságával, ezt megfelelően kezelni, és az egyensúlyt megtalálni, ebben rejlik a nővérek felelőssége. Meglátásom szerint az intézeti dolgozók, felelőségükkel tisztában vannak és munkájukat legjobb tudásuk szerint látják el. Az öregkorral együtt járó mentális zavarokból eredő téveszméket, félreértéseket, stb. higgadtan „oldják meg”, azon-

¹⁷ A szociális intézetek dolgozói, a „szociális etikában” leírtakhoz kell, hogy alkalmazkodjanak – ennek egyik passzusában szó van a szociális titoktartásról is. [A Szociális Munka Etikai Kódexét eredetileg a BASW (British Association of Social Workers) 1975-ben fogadta el legelősőr.]

ban az a véleményem, hogy sokszor rutinszerűen, empátia nélkül teszik a „vállalt kötelességüket”. Így fogalmazott az egyik alkalmazott a kérdőívben,¹⁸ arra a kérdésre, hogy „a munkáját hivatásnak érzi-e?”. Erre a kérdésre, tizenegyen a hivatást jelölték meg – nyolcan szó szerint ugyanazt a választ írták: „teljes mértékben”.

Az a kép, ahogy az alkalmazottak látják az otthonot, eltér attól, ahogy az idősek élik meg a bentlakás körülményeit. Ezt jól szemléltetik azok a válaszok, amiket a dolgozók arra a kérdésre adtak, hogy „családtagjának, rokonának, ismerősének ajánlaná-e az otthonba költözés lehetőségét?” 75%-uk igennel válaszolt, 25%-uk szintén megerősítő választ adott, ha ez elkerülhetetlen. 80%-uk igen választ adott arra, hogy vajon „ő beköltözne-e adott esetben az intézetbe?”, a dolgozók 20%-a nemmel felelt.

„Ön szerint az idősek jól érzik magukat az otthonban?” – erre a kérdésre a válaszadók 67%-a egyértelmű igennel válaszolt, 33,3%-a úgy gondolja, hogy többségük jól érzi magát. A következő két kérdés között összefüggéseket találhatunk, a válaszok viszont némiképp ellentmondásosak. „Közeli, vagy munkakapcsolata van az idősekkel?” – 75%-uk, a „laza munkakapcsolatot” jelölte meg, míg csak 25%-uk írta azt, hogy közeli a kapcsolata az idősekkel. A válaszok aránya megegyezik a következő kérdésre, hogy vajon „az intézet lakói és dolgozói, egy, vagy két külön közösséget alkotnak-e?” – erre a többség válaszolt úgy, hogy egy közösség.

A bentlakás időtartama fél év lehet, azonban hosszabbításokkal elérheti a két évet is. Van olyan 92 éves néni, aki hat éve él az otthonban. A család kérésére engedélyezték, hogy a néni, haláláig ott maradjon.

Az idősek a bentlakásért a nyugdíjuk 60%-át fizetik. A megkérdezettek¹⁹ 94%-ának a családja, vagy hozzátartozója kezeli a nyugdíját, így havonta ő is fizet az intézetnek. Ebből kifolyólag számos lakónál egyáltalán nincs pénz az esetlegesen felmerülő kiadásokra, akár egy kávéra sem.

¹⁸ A már említett 26 pontos „név nélküli” kérdőívet az a 12 dolgozó töltötte ki, – a főnöke beleegyezésével – aki hajlandó volt erre.

¹⁹ Az intézet huszonkilenc bentlakója közül, huszonhatal sikerült olyan kontaktusba kerülnöm, hogy a velük készített interjúk során – egyéni mentális állapotuknak megfelelően – a rendelkezésemre álltak. Így a későbbi statisztikai felmérések adatai is erről a huszonhat emberről szólnak. A „fennmaradó” három néni – mindhárom nő – udvariasan elutasított; vagy olyan ürüggyel, hogy vele soha semmi érdekes nem történt, így nincs is mit mondania nekem, vagy azért, mert nem érzi éppen jól magát stb.

Miért van szükség ilyen és ehhez hasonló idők otthonára? Hiszen ha valaki beköltözik egy szociális otthonba, az a végérvényes (definitív) otthona lesz.

Ennek a feltárása messzire vezetne minket, de az elsődleges ok mindenképpen a társadalom „előregedésében” keresendő.²⁰ Az előző oldalon láthattuk, hogy a jóléti társadalmakban – így Magyarországon is – az idős emberek aránya folyamatosan nő.²¹ Ez felvet egy másik kérdést: Miért nem ápolják az öregeket a hagyományoknak megfelelően, otthon? A fő indítékok elsősorban a megváltozott, „felgyorsult” életforma, ami a XXI. század emberét jellemzi városban és falun egyaránt. Ennek következtében a családok kevesebb időt töltenek otthonaikban. Ma már az emberek többsége nem otthon, vagy annak közelében dolgozik. Az utazás még több időt vesz el a családdal tölthető időből. Az idősekről való gondoskodás sok helyütt tradicionálisan a nők feladata volt. Ezt némiképp lehetetlenné tette a nők tömeges munkába állása a XX. század első felétől. A társadalom gazdaságilag átalakult szerkezete, a piacgazdaság megjelenése, ami csak a termelőképes egyedeket respektálja, egyre inkább az időskorú lakosság perifériára kerülését jelentette, ami a produktív tevékenységek végzésének lehetőségét „kizárta”. A közéletben az idősek helyét fokozatosan átvették a fiatalok. Tendencia, hogy vezető pozíciókba egyre gyakrabban fiatalok kerülnek. Kevés területen működnek sikeresen, (nem mellőzöttek) időskorú emberek – ilyenek például a tudományos és az irodalmi élet elismert szereplői.

Bár a hosszú életkor ma is tiszteletet ébreszthet, a tudás ma már fiatalon is „megszerezhető”, így

²⁰ Az időskorúak helyzete a kilencvenes években Magyarországon. 2000: 7, 17-32: Arányuk a magyar népességen belül folyamatosan emelkedik. 1870-ben az ország népességének csak 5 százaléka, 1930-ban egytizede, 1970-ben egyhatoda tartozott a 60 éven felüliek csoportjába. Napjainkban már minden ötödik ember betöltötte a 60. életévét, ami közel kétmillió időskorút jelent.

²¹ Vö.: Hayflick, 1995: 65-; Uo.: 392-393 (21-1ábra) 1991-ben a hatvanöt év fölötti népesség csaknem félmilliárd főt tett ki. A 65 év fölötti lakosság százalékos arányában Magyarország, (13,7%) az 1992-es statisztikai adatok szerint, a világon a 16. legöregebb ország volt.: USA: 12,6%; Japán: 12,8; UK: 15,7%; Franciaország: 15%; a legöregebb ország Svédország volt: 17,5% (forrás: Az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala Nemzetközi Kutatóközpontjának, nemzetközi öregedési adatbázisa, valamint „An Again World II” International Population Reports, P 95/ 92-3); Lásd még: Az időskorúak helyzete a kilencvenes években Magyarországon. 2000: 7, 29-32.

nem csak az öregek privilégiuma. Az emberiség történelmének hosszú korszakain keresztül az idős ember egyet jelentett a tapasztalattal, és az emlékezettel, amit csak az életkor előrehaladtával lehet megszerezni. Az idősök voltak a hagyományok leteleményesei.²² Ezek csupán könyvekből ma sem sajátíthatóak el.

A felsorolt példák a „fejlett társadalmak” szerkezeti és szemléleti változásaira vonatkoznak. Kivételeket szép számmal találhatunk a „fejlődő” és a „harmadik világ” társadalmában is éppúgy, mint Délkelet-Ázsia egyes „fejlett” országaiban.

Az első alkalommal, mikor az otthonba igyekeztem, egy kínai párral együtt mentem be a kapun. Amíg világossá nem vált, hogy a házaspár ruhaneműket árul az intézetben, nem értettem a helyzetet. Hiszen a kínai – és a legtöbb ázsiai – kultúrában meghonosodott, idősöket körülvevő – tiszteletben gyökerező – nézet szerint, nem kívánatos az ilyen jellegű intézmények szolgáltatásainak igénybevétele. Ez elsősorban a konfucianus, később a taoista életszemlélet meggyökeresedéséből, és a buddhizmus elterjedéséből ered. Az első két említett vallási irányzat fő alapelvei közé tartozik az ősök tisztelete és a szülők megbecsülése. A kínai társadalomban ma is tradicionális tisztelet övezi az idősöket.²³

„Az ősök tisztelete, az idősebbek jogi tekintélyét támogatja.” (Geertz, 2001: 73) „A legfontosabb az, hogy a jogi helyzetét sohasem maga az aggastyán állapítja meg, hanem mások kényszerítik rá.” (Beauvoir, 1972: 132)

Érdekes megjegyezni, hogy a buddhizmus valálalapítója Sákjamuni Gáutama, 80 éves korában aggastyánként, míg a keresztény vallás Megváltója 33 éves korában – élete teljében – halt

²² *Ma ritkán, de előfordulnak olyan közösségek, ahol az öregek tapasztalatától, és emlékezetétől függhet a csoport életbenmaradása pl.: mik az ehető ételek, hol található víz, vagy édes répa stb. Az idősök emlékeznek a közösség genealógiájára, rítusaira, tabujaira stb. Tehát az öregember tapasztalata, tudása, emlékezete révén, a csoport fennmaradásáért felelős. Vö. Hayflick, 1995: 65-től; Beauvoir, 1972: 9-136.*

²³ *Vö.: Beauvoir, 1972: 140-143: A Kínában, a szülők tisztelete körül kialakult hagyományok ellentmondásosságáról. Lásd még: im.: 65, 82-86: Japán és a sinto vallás kapcsolata az öregséggel; im.: 143-148: a zsidó nép öregekhez való viszonya.*

Lásd még: ősök kultusza: Eliade, 1997: 9; Eliade, 1998: 35, 110; Eliade, 2002: 27; Beauvoir, 1972: 121.

meg.²⁴

Az intézetben mindenkinek lehetővé teszik a szabad vallásgyakorlást. Sokan mondták azt, hogy vallásosak (kettő református, huszonegy katolikus felekezetű), de nem gyakorolják a hitüket. Azonban az általam megkérdezettek közül csak öt idősnek volt bibliája és – bevallásuk szerint – ketten imádkoznak napi rendszerességgel. Mindketten nők és mindketten 70 év alattiak – az otthon lakóinak átlagéletkora 82 év. Ez egybevág Utasi Ágnes kutatási eredményeivel: „Sajátos helyet foglal el az idősök világában a vallás a hit, amelynek értéke az életkor előrehaladtával egyre erősödik. Kivételként a 80 éven felülieket találtuk, akiknek körében már sem az aktív, sem a passzív vallásosság nem jelez olyan erős köteléket, mint a fiatalabb korcsoportok tagjai számára. Nyilvánvalóan az élet ezen legutolsó korszakában betegség esetén valamennyi más aktivitással együtt a vallásosság is visszaszorul.” (Utasi, 1993: 113)

Fontos megjegyezni, hogy az otthon megfigyelésének időtartama alatt volt húsvét. Bár tíz bentlakót a család hazavitt, a többség az ünnepeket az intézetben töltötte.

Minden hónap második péntekén misét tart a közelben működő katolikus templom papja, az intézetben. Idén ez a nap nagypéntekre esett, de az egyház nem képviseltette magát az idősök otthonában. „Minket sem a párt, sem az egyház nem keres” válaszolta az intézet vezetője, mikor többek között erre az esetre is rákérdeztem.

Az otthon, egy lakótelep szélére építették, ahol maga az átmeneti intézmény, egy szociális épület felső szintjét foglalja el, melynek a területe meghaladja az 1000 négyzetmétert. Az idősöknek, 12 szoba van fenntartva – kettő, illetve háromágas szobák.²⁵ A lakók többsége a kerületből, illetve annak vonzáskörzetéből került az intézetbe. Az épület kialakítása, lehetővé teszi a járókerettel, illetve kerekesszékekkel való közlekedést is. Sokan csak a járókeret segítségével képesek mozogni, egy lakó pedig kerekesszékekkel jár. Az épülethez tartozik egy kert is, aminek a jobb elérhetőségét lifttel oldották meg. A csengővel ellátott kaput az emeletről nyitják, evvel is csökkentve

²⁴ *A Bibliában, a tízparancsolat negyedik parancsa a szülők tiszteletéről szól (2 Móz. 20, 12).*

²⁵ *Emlékeztetőül: az intézet maximális férőhelye 32, ebből, – a látogatásaim alatt – 29-et foglaltak el*

az esélyét annak, hogy az idősek „megszökjenek.”²⁶ A lépcsőn át feljutva az otthonba, a bejárati ajtóból közvetlenül a nővérpultra látni. Két oldalt vannak a szobák, az étkező, a társalgó, illetve azok a helyiségek, amiket az alkalmazottak használnak. Közvetlenül a bejárat előtt, (a nővérpulttal szemben) van az a hely, amit én „központnak” neveztem el, mert az ott lévő kanapékon tölti sok bentlakó, a napjai nagy részét. Innen lehet legjobban látni, hogy kihez jöttek látogatók, ebből kifolyólag ez a „legmozgalmasabb” pont az intézetben. Az épület berendezése otthonos légkört próbál teremteni, dísz tárgyakkal, festményekkel, zöld növényekkel. Ügyelnek – a szinte már kínos – tisztaságra, az idősek megfelelő napi háromszori helyes étkezésére. Kétség sem férhet ahhoz, hogy az idősek számára családi légkört kívánnak teremteni, ám a látogató egy percre sem képes megelégedezni arról, hogy egy idősek otthonában van. Akármennyire barátságos környezetben vannak, még azok az öregek is szívesebben lennének otthon, akik belátják, hogy képtelenek magukról gondoskodni. Egyszerűen azért, mert szügyellik magukat és a helyzetük kiszolgáltatottságát.

A kertben, ahol – a melegebb idő beköszönte óta – egyre több időt töltenek az idősek, található egy kis síremlék, melyet az egyik lakó testvére – egy kőfaragó – készített. A márványtáblát – melyen a „szeretteink” felirat áll; a dolgozat címe erre próbál utalni – tavaly halottak napján szentelték fel.

Az ötlet – mely az intézetvezetőé volt – azt a célt szolgálja, hogy azok az idősek, akik már nem képesek kimenni a hozzátartozójuk sírjához, így megemlékezhetnek a halottjaikról.²⁷

Haláleset, az otthonban évente két-három alkalommal fordul elő. Februárban volt az utolsó tragikus eset. A leggyakoribb azonban akkor, amikor az idős elkerülve az intézetből, a „végleges” szociális otthonba költözik. Ez leginkább azzal magyarázha-

²⁶ *Jelenleg, az otthonban lakók többsége küzd valamilyen időskori mentális betegséggel, aminél gyakori a térbeli, valamint időbeli tájékozódás kontrolljának teljes elvesztése, így gyakoriak a „szökési kísérletek.” Ezekben az esetekben, sokszor a nővérek feladatmegoldó képességétől függ az, hogy az idős ember megnyugodjon. Az általam látottak alapján, ezeket a helyzeteket a gondozók gyakorlattan kezelték, és sikerült az idősek figyelmét elterelni. Ennek ellenére volt olyan, amikor valaki „elszökött”. Az időseknek – feltéve, ha ezt a hozzátartozók engedélyezik – szabad kijárásuk van az otthonból, az előre megbeszélte ideig.*

²⁷ *Utasi, 1993: többször is említést tesz arról, hogy milyen fontos részét képezi az időskorú lakosság életének, a temető-bejárás „rituáléja”.*

tó, hogy az időseknek nehéz volt beilleszkednie az új környezetbe, miután az átmeneti otthonba került, és mikor kezdi megszokni az új élethelyzetet, vilámcsapásként éri az újabb költözés bizonytalansága. Az idős otthonok, – az eddig megszokottól eltérően – általában több száz férőhelyesek, így a beilleszkedés nehezebb.²⁸ Az új helyen, egy időse kevesebb dolgozó és idő jut. „Jó lenne, ha itt maradhatnánk halálunkig” – mondta Margit néni, a hallgatóság helyeslése közepette.

Az intézet vezetője fontosnak tartja az idős ember halálra való felkészítését, illetve az elhunytól való megemlékezést. Egy időben, az elhunyt helyén az étkezőben, gyertyát gyújtottak. A megemlékezésnek ezt a formáját, az idősek nem nézték jó szemmel. Azóta a nővérpulton helyeznek el gyertyákat és virágot.

Mikortól nevezhetünk valakit öregnek? Melyik az a pillanat, amikor elkezdődik az öregség? Attól fogva, miután megfogyatkozik az „életenergiája”, vagy ha az első félreérthetetlen külsődleges jelek feltűnnek? Talán mikor a testi hanyatlás bekövetkezik, esetleg miután a szellemi képességekben változás áll be?

Ennek a megítélése, kultúránként változhat. Amint az előző oldalakon szó esett már róla, ma sokat teszünk, tehetünk azért, hogy minél tovább fenntartsuk a fiatalság látszatát. Mivel „az öregség biológiai ellenszenves, s az ember valami önvédelmi mozdulattal messzire eltaszítja magát.” (Beauvoir, 1972: 132) „Sok ember életében kimondottan krízist okoz az öregség, sőt már az öregedés is.” (Riemann, 1987: 26) Ennek ellenére, „a mai ember nemegyszer korábban érzi úgy, hogy öreg, s a fiatal nemzedék megelőzte.” (Riemann, 1987: 51)

Az átmeneti otthon dolgozói által kitöltött kérdőívben, a válaszadók 50%-a – arra a kérdésre, hogy „mikortól hívhatunk valakit öregnek” – azt a periódust jelölte meg, mikortól az idős ember nem képes ellátni magát. 30%-uk a 70 évet (és a fölött) tekinti az öregkor kezdetének, míg a dolgozók 20%-a szerint ez egyénenként változik.²⁹

²⁸ *A mortalitás az idős otthonokban igen magas. Arányában sokkal magasabb, mint az ilyen családi jellegű – kisebb légszámú – intézményekben.*

²⁹ *Az időskorúak helyzete a kilencvenes években Magyarországon. 2000: a 60 életévüket betöltött személyeket, míg Beauvoir, 1972 és Riemann, 1987: egyöntetűen a 65 év-nél idősebb embereket nevezi időseknek. Lásd még: Beauvoir, 1972: 22 (1. lábjegyzet).*

Simone de Beauvoir szerint, mindaddig nem beszélhetünk öregségről, amíg a fogyatkozások szórványosak és pótolhatók, csak amikor visszafordíthatatlanná válnak – akkor mondhatjuk, hogy eljött a hanyatlás ideje.³⁰

Hogy nincsen egységes álláspont ezen a téren, talán azzal is magyarázható, hogy az ember évei számának növekedésével, egyre ritkábbá válnak a „korváltási szertartások, rítusok”.

A nyugdíjkorhatár elérése után, – aminek megállapítása országonként változó – nincs az egyén életében olyan esemény, ami társadalmi pozíciójában, megítélésében, stb. megváltozna.³¹ A nyugdíjba vonulást a legtöbb ember várja, ám ahogy elkövetkezik, menekülni próbál ebből az állapotból. Ennek az oka elsősorban abban keresendő, hogy a nyugdíjas évekkkel együtt az emberre rászakad a sok szabadidő, ami szokatlan, hiszen eddigi életében az ideje nagy részének eltöltéséről nem ő döntött. Ez a legtöbbször fölöslegesség érzéssel és a tehetetlenség tapasztalatával párosul. A nyugdíjjal járó szorongás, néha tartós depresszióhoz vezet. Nem véletlen, hogy a nyugalomba vonulás első évében sokkal magasabb a halálozások száma, mint bármely más életkorban.³²

Valójában mi is az öregség? Hajlamosak vagyunk csökkent értékű embernek látni az öregeket, pedig csak az emberi teljesítőképesség mértéke csökken az időskorban.

„Az öregség ugyanis nemcsak biológiai, hanem kulturális tény is.” (Beauvoir, 1972: 22) Az időződést, illetve az öregséget mindenki egyénien éli meg, ami azt is jelenti, hogy az öregség, illetve az öregedés külső jegyeinek a megjelenése, nem egyenesen arányos a belső, „egyéni öregség” megélésével. Közhely, de az emberek önmagukról alkotott

³⁰ Beauvoir, 1972: 20.

³¹ Lásd még: Papp, 2002: 216, az emberi élet ritmusa a zsidó kultúrában; Beauvoir, 1972: 113: korváltási szertartások a thai népeknél; vagy a tibeti buddhizmusban használt mandala rendszer (stb.) vö. az ősi japán hagyománnyal, miszerint a sinto templomokat és a hozzá tartozó utakat, hidakat és több tucat építményt megfelelő időközökkel lerombolják, majd mindegyiket újra felépítik. Ezzel jelképezve az idő ciklikusságát, és az ember, korszakonkénti megújulását, így az egyén világhoz fűződő viszonyát. Lásd még: Frazer, 1998: korváltási rítusok leírásai, különböző kultúrákban. Vö.: A megújulás vágyának egyetemes gondolata, és annak analógiái: a bibliai vízözön mondája; az apály-dagály szabályos váltakozása; a vetés-aratás körforgása; óév-újév. Szimbólumrendszerei (stb.) mind összefüggésbe hozhatók az ember ciklikus gondolkodásával.

³² Beauvoir, 1972: 430.

benyomása nagyban függ a környezetük által mutatott képtől.

A gerontológusok szemével az öregség, az érzékszervek működési fogyatékoságának a zavara, amely pár éves kortól kezdve, a halálig bezárólag progresszíven zajlik az emberi szervezetben.³³ Az egyén külső megjelenése is változásokon megy át élete során – az öregedés külső jegyeit, legtöbbször némi ijedtséggel fogadják.³⁴ Az emberi szervezet ellenálló képessége is csökken az életkor előrehaladtával, így a betegségek gyakrabban támadják meg az időseket. Sűrűbben fordulnak elő csonttörések – főleg a nőknél – amik hosszú időre ágyhoz köthetik az időseket. Evvel párhuzamosan kialakulhatnak különféle lelki zavarok, amik igen sok esetben időskori depresszióba torkollnak. Ilyen „lelki zavart” idézett elő, a 76 éves István bácsinál, a felesége halála. A tragédia után, a bácsi jobb keze egyik pillanatról a másikra lebénult. Azóta megtanult „bal kézzel élni,” de az otthonba költözést nem kerülhette el. „Ez már nem élet. Ez az élet olyan, hogy semmilyen. Nem érdemes már élni. Csak éppen hogy egy emberrel több van a földön” – mondta a bácsi.

Az időskori mentális hanyatlás, az emlékezet romlásától, a mániákon át, egészen a szenilis pszichózisig (aggkori elmezavar), vagy a dementiáig („valódi” aggkori elbutulás) terjedhet. Ezek leggyakrabban hetvenéves kortól szoktak megjelenni, kialakulásuk fokozatos és nőknél gyakoribb a kialakulása. A beteg, elveszti intellektuális érdeklődését, kevésbé reagál a környezetére, mindinkább saját gondolataiba zárkózik és hajlamos az elkészülésre. Vannak a betegeknek „tisztább” időszakok, amik pár perctől kezdve, napokig is tarthatnak.³⁵ Jelenleg a vizsgált otthonban a vezető állítása szerint, hat néni és négy bácsi van, akik nem szenvednek valamilyen agyi érlemeszesedésben. „Most nagyon rossz a felhozatal” – mondta.

„Régen nem voltak ilyen lütyők. Mostanában már csak ilyeneket hoznak” – idézem az egyik alkalmazott megfigyelését, a lakók szellemi állapotáról.

Ezek a betegek, a kívülállóktól, fokozott odafigyelést és türelmet igényelnek. Ahogy magam is ta-

³³ A gerontológia, - az idősek számának megemelkedésével arányban – az utóbbi évtizedek egyik legdinamikusabban fejlődő tudományága. Az öregedés folyamatának tanulmányozása, három vonalon működik: pszichológiai, biológiai és szociológiai területen.

³⁴ Az öregedéssel járó belső, illetve külső változásokat részletesen taglalja: Beauvoir, 1972:39-58; Hayflick, 1995: 149-239; Bromley, 1995.

³⁵ Bromley, 1972: 163-187: az időskori betegségekről.

pasztalhattam, a nénik (a négy férfi lakó, szellemileg egészséges) sokszor ingerültek azokkal a társaikkal szemben, akiknek a személyiségét és viselkedését az érzelmesedés megtámadta. Valóban nehéz – sokszor lehetetlen kapcsolatot teremteni olyan beteggel, aki esetleg nem ismer fel többé, egyébként ismerős embereket, akik néhány pillanatra magukra hagyták. Gyakran összekeverik az élők személyét, a már meghaltakéval. Erre az állapotra jellemző, hogy a beteg, a korábbi életében történetekre pontosan emlékszik – vagy az öröket találgatásokkal, képzelgésekkel próbálja betölteni – de a közelmúltban történt események felidézésére már nem képes. Számos példával találkoztam, mikor életüknek egy általuk kiragadott szeletével megismertettek, viszont olyan meghatározó részletekről nem tudtak számot adni, hogy mikor halt meg a férjük, vagy hogy hívják a gyerekeiket.

Végtelenül fájdalmas volt látni, hogyan gabylyodnak bele a kérdésekbe ezek az öreg nénik, hogyan kutatnak az emlékezetükben, és kétségbeesetten erőlködnek, hogy megértsék a helyzetet.

„Hiába, nem érdemes megöregedni”³⁶

*[..]„Egykor szépasszonyok voltak e furcsa szörnyek,
Epónák s Laiszok! - Sok púpos torz alak;
de megkínzottan is lelkek: szeressük őket!
Lyukas szoknyában és hideg kendők alatt*

*– Megfigyeltétek?: Az öreg nők deszkasírja,
mint a kislányoké, sokszor oly kicsi már!
Bizarr és megragadó jelképpel így tanítja
kezdetre - végre a lelket a bölcs Halál”[..]*³⁷

„Több tekintetben könnyebb volt megöregedni olyan korokban, amikor az élet nem volt ilyen zaklatott ütemű, mint ma. Magától értetődően kapta meg az idős ember a tiszteletet, amit az is erősített, hogy az öregek – hacsak nem aggottak el idő előtt – valóban fölényben voltak a fiatalokkal szemben, gazdagabb tapasztalataik, nagyobb tudásuk és képességeik révén. Ez indokolta tagadhatatlan előjogukat. A nagycsaládban még funkcióik és feladataik voltak. [...] Megváltozott a helyzet. Az öregek gyakran fölöslegessé, sőt teherré váltak. Öregotthonokba dugják őket, s ott hálnak meg, vagy kórházban, de már nem a családban.” (Riemann, 1987:49)

³⁶ Egy interjú során, pityergés közben állapította meg a 76 éves Margit néni.

³⁷ A szegény anyókák Baudelaire; Szabó Lőrinc fordítása.

„Azok számára, akik megöregedvén, fizikailag és anyagilag képtelenek ellátni magukat, manapság az egyetlen megoldás a szociális otthon. A legtöbb országban ez az otthon tulajdonképpen menhely, [...] ahol a halálát várja az ember – a halál várószobája.” (Beauvoir, 1972: 856)³⁸ Az én meglátásom szerint a mai „magyar valóság” nem ilyen „sötét”.

A lehetőségekhez mérten, – tapasztalatom szerint – az otthon dolgozói megtesznek minden tőlük telhetőt, hogy a bentlakók komfortosabban érezzék magukat. Az én észrevételem az, hogy az idősök többsége ezt a tényt figyelmen kívül hagyva, szinte mindig elégedetlen a saját helyzetével, és ezt sokszor a legtriviálisabb eszközökkel a külvilág tudtára is adja. Ennek az elsődleges oka az lehet, hogy a saját állapotát nehezen képes elfogadni. A legtöbbjük borúsán, vagy egykedvűen tekint a saját sorsára. A helyzetüket túlsúlyban büntetésként élik meg, amiért okolnak valakit, vagy valamit. Ez legtöbbször nem a család, hiszen az ő – ritka, vagy gyakoribb – látogatásai hozzák a változatosságot, a hétköznapokba. Mikor látogatók érkeznek egy időshöz, visszatér az életkedve, kiesik a megszokott szerepéből, majd visszazuhan a szokásos állapotába, amely legjobban a közömbösséghez hasonlít.

Ezek a reakciók természetesnek is mondhatók, hiszen az idekerülésük felől legtöbbször nem maguk döntöttek. Utasi Ágnes munkájában azt olvashatjuk, hogy a magyar idősök túlnyomó többsége, még a szociális otthonba való költözés gondolatát is elutasítja.³⁹ Ezzel egybevág, Simone de Beauvoir egy felmérési adata, mely szerint Franciaországban, az öregek 74%-a nem hajlandó idősök otthonába vonulni. Ugyanitt közli a véleménye szerinti négy fő okot, ami arra készteti az embert, hogy mégis beköltözzön egy szociális intézménybe: az első, az anyagi források elégtelensége, majd következik a lakáshiány, vagy a lakás fenntartásának nehézségei, a harmadik helyen a különböző családi okok állnak, majd az orvosi felügyelet megoldottsága az otthonokban.⁴⁰

Minél korosabb az ember, annál nehezebben képes elviselni mindennemű változást, ami a megszokott életvitelében zavart okoz. Az idős emberek sokszor a szokások rabjai, – mikor „kiemelik,” és új

³⁸ Beauvoir, „végleges” szociális otthonokról beszél a munkájában; azon belül is, főleg a francia állapotokat igyekszik bemutatni. Nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy a könyv – amely a témát minden részletében körbejárja – 1972-ben jelent meg.

³⁹ Utasi, 1993: 112-113

⁴⁰ Beauvoir, 1972: 405

környezetbe helyezik őket, a felépített mindennapok rendje, hirtelen felborul. Így az otthonba költözést is traumának, tragédiának élék meg, – szinte kivétel nélkül. Az otthonban az időseket ellátják, mégis legtöbbjük hazavágyik a megszokott környezetébe. „Szép és jó, de már beleszoktam a magányba, hogy ott totyogok a saját kis otthonomban” – ezt a 90 éves Mária néni mondta, arra a kérdésre válaszolva, hogyan érzi magát az intézetben.

Az idősek beköltözésekor a gondozók és a közösség elsődleges feladata az egyénnel szemben, hogy segítsen „feldolgozni” az idős ember számára ismeretlen helyzetet. Segítség kell a beilleszkedéshez, hiszen az élete jelentős részét családja körében leélt embernek hatalmas változás egy idegen környezet idegen szokásaiba beilleszkedni. Hiszen minél több évet élünk le, annál jobban egygévélünk saját szokásainkkal, beidegződéseinkkel stb. és annál nehezebben vagyunk képesek új élethelyzetekhez alkalmazkodni. Ebben az esetben azonban, minden bentlakónak igazodni kell a többiekhez. Bár az otthon házirendje előírja, hogy „minden lakónak joga van az eddig megszokott életvitelét folytatni”, de ez a dolgozók akarata ellenére is lehetetlen. (Az előbb idézett házirendet – bár jól látható helyen, mindenki számára elérhetően van kifüggesztve – a bentlakók közül mindössze ketten olvasták.) Ám hamar beláthatjuk, hogy az otthonba költözés pillanatában az idős ember személyi igazolványa mellett, a magánélet megőrzésének lehetőségét is leadja. Hiszen ahol nyitott ajtóknál, sokan élnek – bármilyen modern és komfortos körülmények között is – egymás mellett, ott nemigen lehet szó magánéletről; hiszen soha nincsen egyedül. Az intézet dolgozóinak 65%-a azonban úgy véli, hogy van magánélete a lakóknak. Számomra azonban nem derült ki, hogy ezt mire is alapozzák.

Az otthonban élő idősek átlagéletkora 82 év. A legidősebb (92) és a legfiatalabb (60) lakó közti korkülönbség 32 esztendő. (Egyik alkalommal, mikor a mellettem ülő Mancsi néni szomorúan mondta, hogy „Istenem! Milyen gyönyörű, szőke kislány volt!” én nem tudtam mire vélni a helyzetet, de egy perccel később rájöttem, hogy az előttünk elsétáló Anna néni gondolt, – ők ismerték egymást már az intézeten kívül is, de csak bent találkoztak évtizedek után. Mancsi néni 18 éves volt, mikor Anna néni megszületett a szomszéd utcában.)

A 29 lakóból 25-en nők, akik közül hárman sosem voltak házások, hat néninek pedig nincs saját gyereke. Él egy házaspár is az intézetben, közülük a férfi csak pár hétre költözött az otthonba. A fér-

fiak inkább a társalgóban, vagy a szobáikban vannak. Egyszer sem láttam, hogy a nénikkel közösen töltötték volna az idejüket. „Mit csináljak én az öregasszonyok között?” kérdezte tőlem Tibi bácsi, mikor megjegyeztem az észrevételemet.

Arra a kérdésre, hogy miért élnek tovább a nők, mint a férfiak, a gerontológusok is kitérő, vagy teoretikus válaszokat tudnak adni. Ám mindenképpen tény, hogy az újszülött lányok várható élettartama 7,7 évvel nagyobb, mint a hasonló korú fiúké.⁴¹ Tehát a nők és a férfiak aránya az intézetben, csak első pillantásra meglepő.

Az a meglátásom, hogy a nénik, jobban viselik az intézeti életet, mint a férfiak. Talán könnyebben alkalmazkodnak, és nem élnek meg olyan „lesüllyedésnek,” mint férfítársaik.⁴²

A magánytól azonban, a nők és a férfiak is egyaránt szenvednek. A valakihez, valamihez való tartozás akarata erősen él mindegyikükben.

Egyszerűen azonos volna a magány az egyedülléttel? Korántsem. Az egyedüllét többnyire azonosítjuk a magánnyal. A magány, pedig azt jelenti, hogy egyedül vagyunk. De a magányosság sokkal inkább valamiféle belső állapotot takar, míg az egyedüllét a külső helyzetre vonatkozik. A lakók közül, a legtöbben a magányra és az analomra panaszkodtak.

Meglátásom szerint azok az idősek szenvednek leginkább a magánytól, akiknek eddig is nehezükre esett új kapcsolatokat teremteni és nehezen barátkoznak. Kétségtelen, hogy az egyedüllét gyakran, de nem feltétlenül jelent magányosságot.⁴³ „Az idősek harmada érzi magányosnak magát, ám az életkor előrehaladtával – különösen az alacsony műveltséggel rendelkezők körében – erőteljesen emelkedik a magányról panaszkodók száma.” (Utasi, 1993: 112-113) Ez egyezik az otthonban lakók adataival, miszerint a lakók 82%-a fizikai munkát végzett aktív éveiben, és alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezik. Kettő középfokú végzettségű és egy diplomával rendelkező idős él az otthonban. Egyedül ők nem említették, hogy magányosak lennének. Az egyik férfi lakó úgy jellemezte az ittlétét, hogy az „kény-

⁴¹ Lásd: Hayflick, 1995: 136-143.

⁴² Ezt a feltevést alátámasztani látszik, a gerontológusok széles körben elterjedt nézete, miszerint az idősebb korosztályban, egyfajta szerepcseré megy végbe a nemek között. Ez megfigyelhető az idősebb házaspárokon, ahol a legtöbb esetben a feleség válik a dominánsabb taggá a párnak.

⁴³ Öregedés Közép-Európában. 1996: 58-60; Az idősokoriak helyzete a kilencvenes években Magyarországon. 2000: 7, 24.

szerhelyzet”.

Az idősek, az otthonban keveset olvasnak, valaki a konstans televíziónézésbe menekül, vagy a napok nagy részét az ágyában tölti. A kártyajátékok sem kötik le őket, a napi háromszori étkezésem kívül – ami mindannyiuknak egyszerre jelent közös elfoglaltságot – az idejük javarészt tétlenséggel telik. „Egyforma minden nap... üres” – panaszkolta Ilonka néni.

A magány, az unalom és a feleslegesség érzése, veszedelmes talajt teremt, gyakran az öngyilkosságba kergeti az időset.⁴⁴ Az egyik néni elmondta, hogy pár héttel az otthonba kerülése előtt ő bizony véget akart vetni az életének, de a gyógyszereket még idejében kimosták a gyomrából. Az ilyen esetek, azonban – véleményem szerint – elkerülhetőek lennének, ha az idősek elfoglaltságot, hobbit, megfelelő időtöltést találnának – csak a saját szórakozásukra. Az intézetvezető elmondása alapján sorra kudarcot vallottak azok a kísérletek, amiket az idősek szabadidejének kreatívabb eltöltésére találtak ki. Ilyenek a felolvasások, a kirándulások, a kézműves foglalkozások, stb. ezeket az idősek többsége egykedvűen fogadja. Próbálkoztak kisebb „bedolgozó munkák” vállalásával is, de ezzel sem arattak sikert az idősek között.⁴⁵ Beauvoir azonban beszámol egy sikeres programról egy londoni intézetben, ahol a betegeknek berendeztek egy műhelyt, ahol saját eszközeiket készítették el, és ilyenformán úgy érzik, hogy hasznos dolgot tesznek.⁴⁶

Ha „az öregség az élet paródiája” (Beauvoir, 1972: 856), akkor saját magunk „karikatúrájává” válhatunk időskorunkra? Az biztos, hogy amilyen tulajdonságokkal rendelkezünk fiatalabb korunkban, azok az idő előrehaladtával egyre erősebben jellemzőek lesznek ránk.

Mindenkinek olyan lesz az öregkori élete, amilyen a fiatalkori életstílusa volt – véli Hippokratész.

Az idősekkel folytatott beszélgetések jelentős része panaszkodással telt. A helyzetüket bizonytalanoknak, az életüket kilátástalannak érzik, miközben szégyellik magukat. Sokuknak csak a megszépült múlt létezik. A jelent olyan entitásnak élik meg, amit el kell viselni. A jövőre pedig megpróbálnak

nem gondolni.

„Nagyon szép életem volt, ha úgy vesszük” - emlékszik vissza Mária néni.

A dolgozatot az ő versével zárom.

Lelkem könyve

Lelkem egy könyv volt, mely nyitva állt előtted,

Azt hiszem, már kiolvastál mindent.

Mire én is olvasni reméltem, hogy benned megtalálom a tavaszt –

Addig én lelked könyvéből nem olvashatok,

De ha még egyszer jönne ez a gyönyörű szép álom,

Szívemből kizárom.

Összefoglalás

A tanulmány egy idősothton tükrében kívánja megvizsgálni a bent élők mindennapjait. Az ott dolgozóknak munkahely az intézet, a lakóknak otthon. Míg az egyik csoport hazamegy munka után, a másik már otthon van. A dolgozók egyes szám harmadik személyben beszélnek a lakókról; ezzel is – bár véleményem szerint nem tudatosan – érzékeltetik a másik csoporttól való elkülönülésüket. A lakók is a társaikról mindig mint „ők”-ről beszélnek. Tehát egy olyan csoportról, ahova nem jó tartozni. Az idősek megítélése társadalmanként és koronként (tér-idő kontextusában) változik. Közhely, hogy a jóléti társadalmak öregszenek; így az idős emberek egyre markánsabban kell, hogy képviseltesék magukat a társadalmi színtereken is. Azonban ma még Magyarországon, a fogyasztói társadalom kirekesztetjéi egyáltalán nem célcsoport. Előbb-utóbb le kell rombolnunk az öregséget körülvevő tabukat. Ma a fiatalság-szépség-egészség illúziója etalonként létezik a köztudatban. Az idős ember gyakran bosszúságot, sajnálatot kelt – emlékeztetve minket az eljövendő valóságra. Az otthonba kerülés után az egyén egész hátralévő életében stigmatizált marad. Pontosan ekkor következik be a társadalmi/szociális halál. Az otthon lakói státuszatlanok. A hosszabb ideig „hospitalizáltaknál” érzékelhetővé válik az „intézeti szubkultúra” hatása, nevezetesen, hogy kint a való világban már leginkább képtelenek lennének önállóan élni. Megszokták, hogy ki vannak szolgálva szinte mindenben. Az önállóság hiánya legtöbbször félreérthetetlen jelekben mutatkozik meg. Már beletörődtek a sorsukba. A „kint” már egy idegen világ számukra. Sokszor minden kapcsolatuk megszakadt a külvilággal. (Hiányzik a társadalmi szűrő.)

⁴⁴ Beauvoir, 1972: 441, Durkheim által készített statisztikai kimutatást közöl, az öregkori öngyilkosságok nemek és életkorok szerinti előfordulásáról. (Lásd még.: Durkheim, Emile: Az öngyilkosságról.)

⁴⁵ Riemann, 1987 és Beauvoir, 1972 is taglalják ezt a problémát, nevezetesen az időseket valamilyen cselekvéssel, kímoldítással a passzivitásukból.

⁴⁶ Beauvoir, 1972:411- 412

Az intézményesített lét kiemeli – jelen esetben az idős embert – a megszokott mindennapjaiból, és egy mesterséges/mű otthon látszatát igyekszik megteremteni – valamiféle látszat-szabadsággal.

Abstract

The present essay aims to explore the everyday life of senior people living the old people's home. For the marker this institute means a workplace, but it's a home for all those living there. The first group leave the institute after work-hours while the latter remain at home. The workers speak about the lodgers in 3rd person singular expressing their separation. The lodgers also use 3rd person singular when talking about their mates, as if it was a group where they didn't wish to belong. The status of old people changes (in time and space context) in each society/culture and age. It's a common place that well-off societies are getting older. Thus old people should represent themselves with growing might on social scenes. Nowadays senior people are not the target-group of our consumers' society, they are excluded from it. Sooner or later we have to demolish the taboos surrounding old age. „Youth, beauty, health” is the upmost model of our society. We frequently get annoyed, by old people or we pity them, they probably remind us the forthcoming reality. After entering the old people's home each individual get labelled. This minute they become socially dead. Lodgers of a home don't have a social status. Those who spend there a longer period show the impact of the „subculture of institute”, namely that they wouldn't be able any more to live a full life „outside”, in our society. In most cases it wasn't their own decision to enter an old people's home. They've already used to the fact that they are served by the nurses, most of them lack individual will, as an inevitable consequence. They've accepted their situation. „Outside” means a strangeworld for them, they frequently lose all connection with the outside world. (There's no social screen.) Institutional life lifts old people out of their familiar, everyday life and tries to create the false imagery of an artificial, home-like institute, with a so-called freedom.

Irodalom

- A magyar nyelv értelmező szótára*
V. Budapest: Akadémia, 1980. 491-494.
- Beauvoir, Simon de:
Az öregség.
Budapest: Európa, 1972.
- Benkő Lóránd (szerk.):
A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára
III. Budapest: Akadémia, 1996. 34.
- Bodrogi Tibor:
Mesterségek, társadalmak születése.
Budapest: Fekete Sas, 1997. 381-389.
- Bromley, D. B.:
Az emberi öregedés pszichológiája.
Budapest: Gondolat, 1972. 163-187.
- Csíkszentmihályi Mihály:
Flow az áramlat.
Budapest: Akadémiai, 2001. 174-200.
- Eliade, Mircea:
Vallási hiedelmek és eszmék története II.
Budapest: Osiris, 1997. 9.
- Eliade, Mircea:
Vallási hiedelmek és eszmék története I.
Budapest: Osiris, 1998. 35, 110.
- Eliade, Mircea:
A samanizmus.
Budapest: Osiris, 2002. 27.
- Frazer, James G.:
Az aranyág.
Budapest: Osiris, 1998.
- Freud, Sigmund:
Totem és tabu.
Göncöl, 1990. 38-43, 52-72.
- Grimm testvérek:
Öregapó meg a kis unokája.
In: T. Aszódi Éva (szerk.):
Minden napra egy mese.
Budapest: Móra, 1970. 142.

- Hayflick, Leonard:
Az öregedés titkai.
Magyar Könyvklub, 1995.
- Gáthy Vera – Szémán Zsuzsa (szerk.):
Öregedés Közép-Európában. (Szociális-technikai innováció).
Budapest: MTA Társadalmi Konfliktusok
Kutató Központja, 1996.
- Geertz, Clifford:
Sűrű leírás: Út a kultúra értelmező elméletéhez.
In: Az értelmezés hatalma.
Budapest: Osiris, 2001. 194-227.
- Geertz, Clifford:
A vallás mint kulturális rendszer.
In: Az értelmezés hatalma.
Budapest: Osiris, 2001. 72-119.
- Lévi-Strauss, Claude:
Strukturális antropológia II.
Budapest: Osiris, 2001.
- Papp Richárd:
Szépirodalom és antropológia.
In: A. Gergely András (szerk.):
A nemzet antropológiája.
(Hofer Tamás köszöntése)
Budapest: Új Mandátum, 2002. 195-237
- Póra Ferenc:
Magyar szinonima kéziszótár.
Budapest: Könyvmíves, 1996. 305-306.
- Riemann, Fritz:
Az öregedés művészete.
Budapest: Helikon, 1987.
- Szent Biblia.
Budapest: Brit És Külföldi Biblia-társulat,
1942.
- Szűcs Zoltán (szerk.):
*Az időskorúak helyzete a kilencvenes években
Magyarországon.*
Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2000.
- Utasi Ágnes:
Az öregedés falun.
Budapest: MTA Politikai Tudományok Intéze-
te, 1993. 110-114.

Melléklet

*Öregapó meg a kis unokája*⁴⁷

Öregapó nagyon-nagyon öreg volt, olyan vén-séges vén, hogy látni se igen látott, hallani se igen hallott, járni meg már éppenséggel nem bírt, leg-feljebb totyogni, és totyogni is csakúgy totyogott, hogy reszketett közben a térde.

Reszketett szegény apónak a keze is, úgyhogy amikor evett, alig bírta emelni a kanalat, s mind kilötyögtette belőle a levest, egy kicsit a szakállára, egy kicsit az ölébe, de ment belőle az asztalkendőre meg az asztalterítőre is.

A fia meg a menyé, a fiának a felesége sokat bosszankodtak emiatt, korholták a szegény, magatehetetlen öregembert, de minthogy a korholás persze mit sem használt, végül is elkergették az asztaltól.

– Magának, apám, eztán a kuckóban terítünk!

Beültették a sarokba, ott adtak neki enni, csorba cseréptálcában, és ráadásul még azt sem merték tele, éppen csak az alján lötyögött valami kevéske. Szegény öregember szólni egy szót sem szólt, csak szomorúan nézegetett az asztalka felé, ahol a fia meg a menyé jóízűen falatoztak, és bizony könnyes lett a szeme a szomorúságtól.

Ahogy egyszer így az asztal felé pillant, reszkető kezéből kiesik a tálka, lepottyan a földre, és összetörik. Az asszony fölugrik az asztalnál, pöröl, jajveszékél a káron, pedig hát csak egy ócska, kicsorbult cserép ment tönkre; mindegy, csak sopánkodik, aztán szalad a piacra, vesz egy idomtalan fatányért, odacsapja az öregember elé:

– Mától fogva ebből eszik, ezt aztán hajigálhatja a földre!

Aznaptól fogva tehát az idomtalan fatányérból ette a levest az öregember, de minden kanálnyi megkeseredett a szájában.

Történt egy nap, hogy amint ebédelnek, az öregember unokája, egy négyéves kisfiú, lecsusszan a székéről, mászkálni kezd a földön, és mindenféle kis fadarabkákat gyűjtöget. Apja, anyja azt hitték, jóllakott már, elunt az asztalnál ülni, s most is csak játszik, úgy, ahogy szokott. De a kisfiú olyan szorgosan, olyan buzgalommal járt ide-oda, rakta halomba a fadarabkákat, s próbálta aztán összeillesztgetni őket, hogy apja végül is megkérdezte:

– Mit csinálsz fiacskám?

⁴⁷ Grimm testvérek: *Öregapó meg a kis unokája.* In: T. Aszódi Éva (szerk.): *Minden napra egy mese.* Budapest: Móra, 1970. 142.

– Vályúcskát, édesapám – felelte a kislány –, hogy ha majd nagy leszek, abban adjak enni apámnak, anyámnak.

Erre aztán apa is, anya is csak összenéztek, rettentően elszégyellték magukat, elővezették öregapót

a kuckóból, bocsánatot kértek tőle, főhelyre ültették az asztalnál, s ettől fogva soha egyetlen zokszót sem ejtettek, ha reszketős kézzel kilötykölte a levest az asztalterítőre.